

Højlund Spangsdal I

- landsby fra yngre jernalder

Sanne Boddum & Sidsel Wåhlin

Viborg Stiftsmuseum 2009

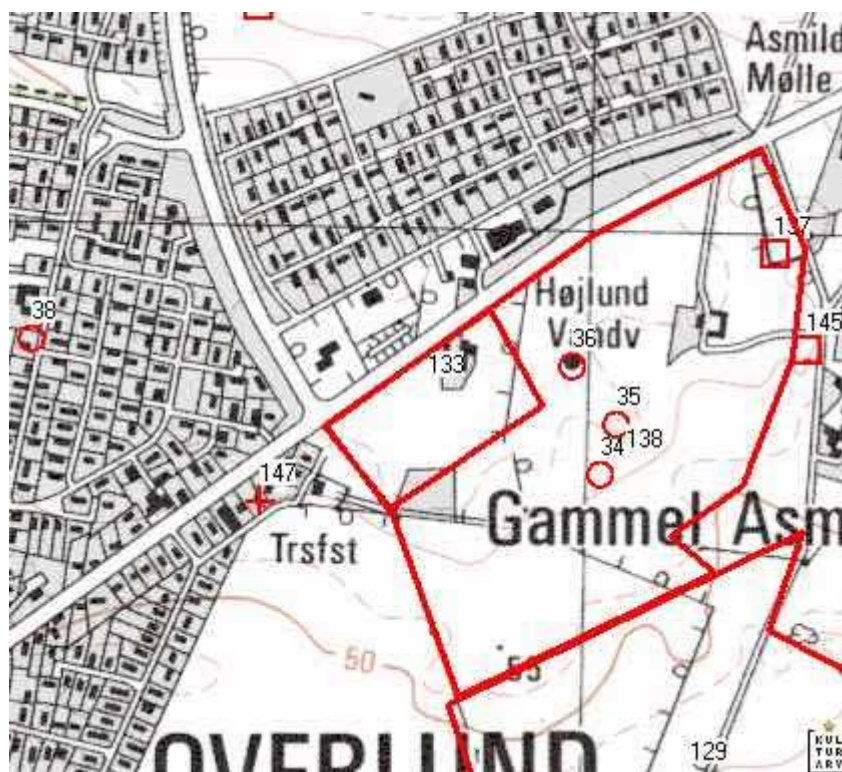
Bygherrerapport nr. 33

Bygherre: Poulsen Projekt & Invest ApS

ISBN 978-87-87272-70-4

Indledning

Planer om opførelse af et supermarked på erhvervsgrunden på hjørnet af Randersvej og Tapdrupvej i Viborg gav anledning til en større arkæologisk udgravning. Der var ikke tidligere registreret fortidsminder på selve det ca. 3,2ha store område, men lige øst og sydøst for området var der registreret gravhøje (sb. 34-36) med fund fra både sten- og bronzealder, så der var forventninger om, at der kunne forekomme fortidsminder på matriklen. Forud for anlægsarbejdet i dette område har Viborg Stiftsmuseum derfor foretaget en række arkæologiske forundersøgelser for at sikre, at der ikke uforvarende blev ødelagt væsentlige fortidsminder i forbindelse med byggemodningen og byggeriet.

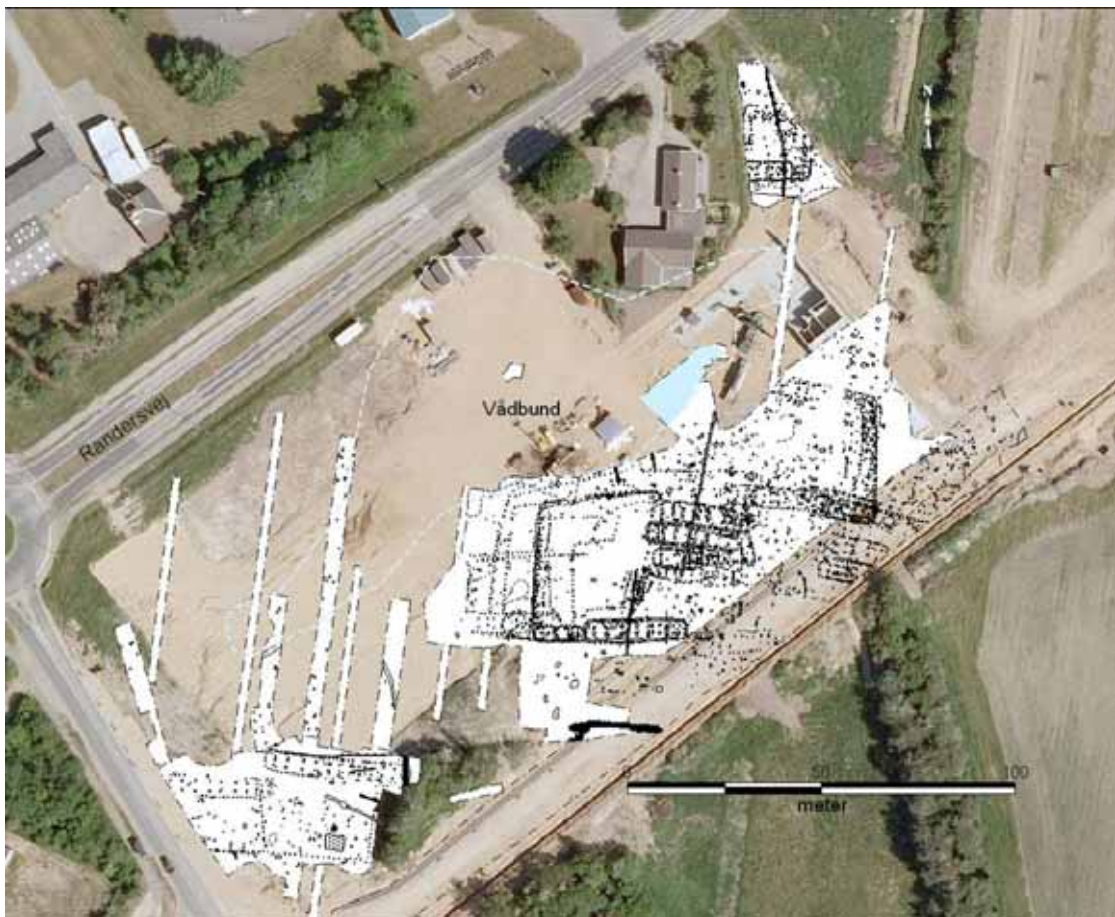
Figur 1: Udsnit af 4 cm kort fra dkconline.dk med fortidsminder påtegnet. Cirkler viser gravhøje, kors viser grave under flad mark og firkanter viser bopladser. Nr. 133 er den aktuelle lokalitet. Ved gravhøj nr. 35 er der fornylig fundet en fladmarks gravplads, som ikke er registreret på dkc endnu.

Ifølge den nye museumslov er det en af museets vigtigste opgaver at arbejde for at bevare væsentlige fortidsminder for eftertiden. Vi snakkede derfor med bygherren, om det ikke var muligt at flytte anlægsarbejdet væk fra området med fortidsminder. Men hvis områderne med fortidsminder skulle friholdes for anlægsarbejde, ville det kræve at en stor del af matriklen ikke kunne benyttes, og det ville være for gennemgribende en forandring og begrænsning af det planlagte projekt. Derfor var der ingen vej udenom – vi måtte foretage en egentlig udgravning for at indsamle (og ”redde”) mest mulig viden om de spor efter oldtidens bebyggelse, som ville blive ødelagt.

Landsby fra yngre jernalder

I den sydlige og østlige del af området blev der fundet bebyggelsesspor i form af stolpehuller fra 22 huse og adskillige hegn til syv gårde. De ældste huse i denne del af landsbyen er dateret til ældre germansk jernalder (ca. 400-600 e. Kr.). Fire af gårdene dateres til ældre germansk jernalder, mens mindst to gårde er fra yngre germansk jernalder (ca. 600-700 e. Kr.). Udviklingen i bebyggelsen i området kan altså følges fra ca. 400-700 e. Kr.

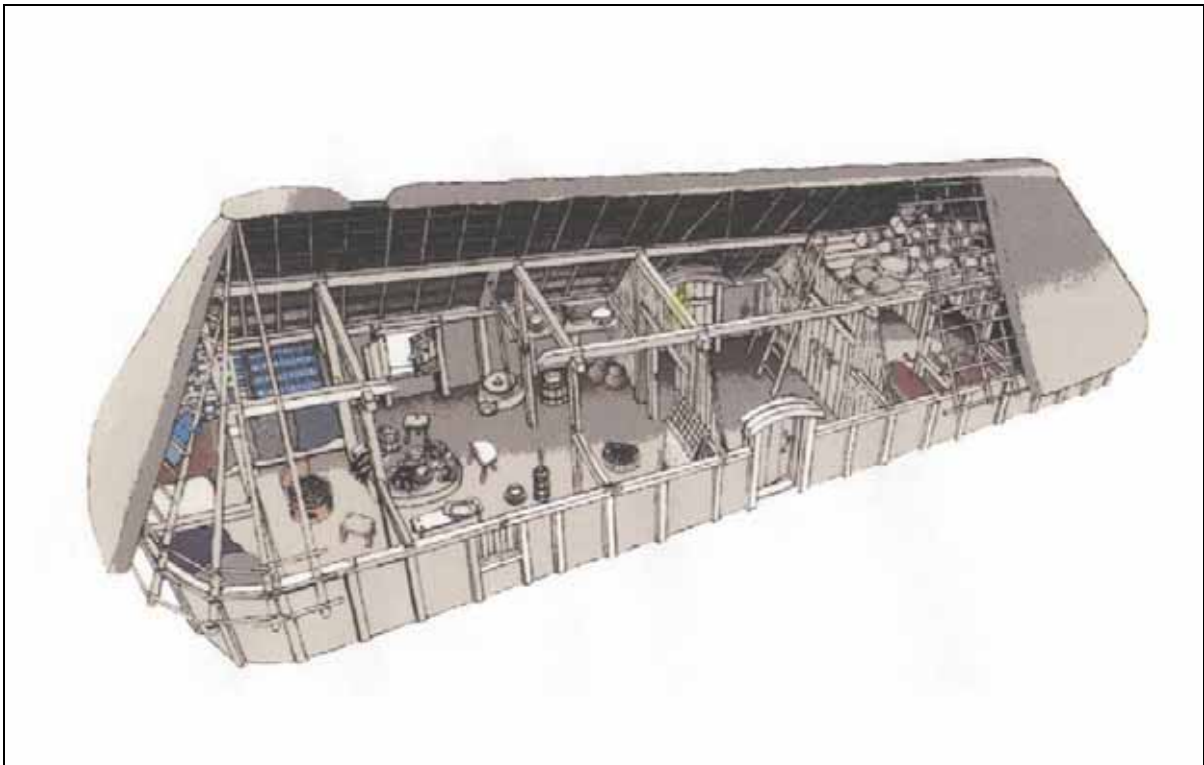
Da nogle af husene og hegnene fortsatte uden for det udstykkede område, havde vi en forventning om, at landsbyen havde fortsat mod syd og mod øst, men vi måtte i første omgang nøjes med at undersøge denne vestlige del af landsbyen. Ved senere udstykning mod øst samt ved anlæggelsen af Asmild Centervej mod syd blev der de efterfølgende to år undersøgt endnu en stor del af landsbyen. Disse resultater vil blive præsenteret i en selvstændig bygherrerapport, når efterbehandlingen er færdig. Nu er resultaterne for den første del af landsbyen ved at være på plads, stadig mangler dog resultaterne af de naturvidenskabelige undersøgelser.

Figur 2: Luftfoto med de undersøgte felter og anlægsspor undersøgt ved første udgravningstape af landsbyen.

Gårdene har bestået af et øst-vest orienteret hovedhus, som har haft en indhegnet gårdsplads nord eller syd for hovedhuset. Flere af gårdene har haft økonomibygninger langs med

hegnene eller indenfor indhegningerne. Gård B og Gård D har haft hegn med saddeltag, således at der langs hegnet har været en slags bygning uden væg ud mod gårdspladsen.

Figur 3: Eksempel på et hovedhus med stald, beboelse og indgang midt for langsiden. (Tegning: J. Andersen, Museum Sønderjylland, Arkæologi Haderslev. Efter Ethelberg et. al.).

De syv gårde har ikke alle eksisteret samtidig, men erstattet hinanden. Formodentlig har der ligget 3-4 gårde ad gangen i denne del af landsbyen i ældre germansk jernalder. Nogle hovedhuse er blevet genopført på næsten samme sted som det foregående hovedhus, mens andre hovedhuse er blevet repareret eller forlænget. Ved nogle af gårdene er også gårdspladsernes størrelse blevet ændret gennem gårdenes brugsperiode. Nogle gårde har således været genopført på samme sted flere gange, mens andre kun har haft en fase og derefter muligvis er rykket et andet sted hen.

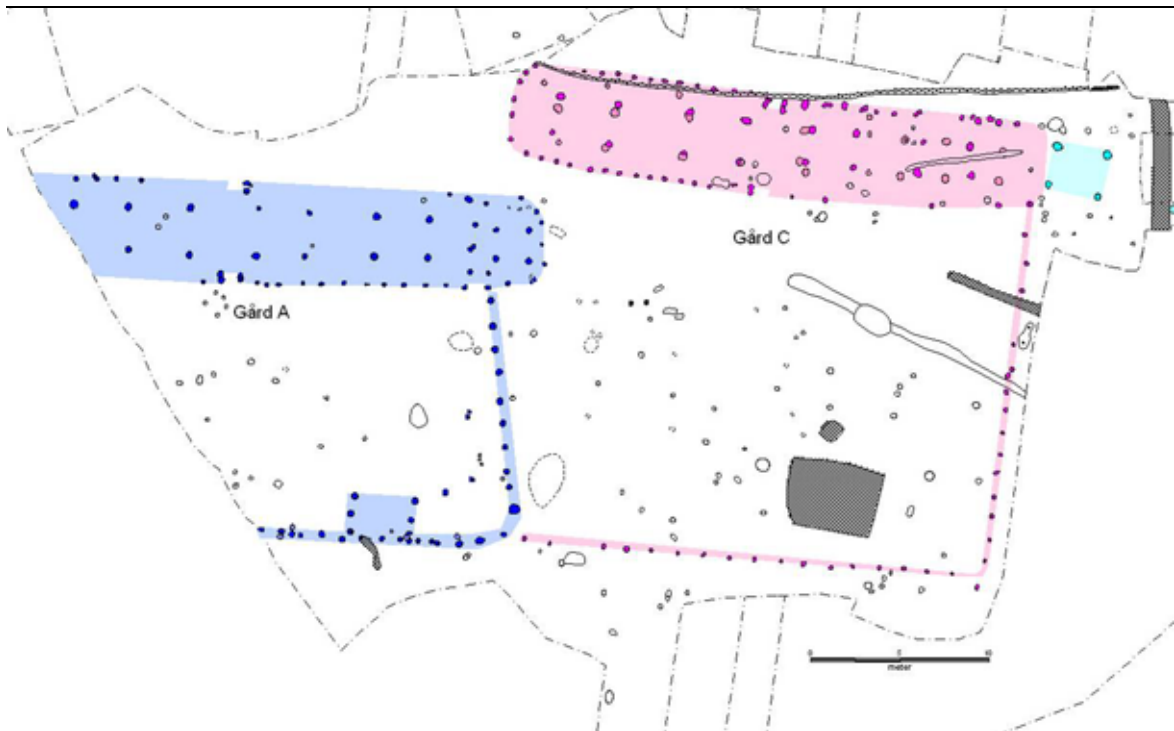
Landsbyen har været en agrarbebyggelse med landbrugs drift, men der har også været fremstillet tekstil i en mængde, der må formodes kun at være til eget forbrug. Mellem bebyggelsen i sydøst og et større vådbundsområde i nordvest (se figur 2) blev der fundet 11 brydegrave, som har været brugt til tørring af hør. Når frøene var fjernet fra hørstråene skulle stænglerne lægges til rødning. Det er formodentlig foregået i det fugtige område i huller med stillestående vand. Derefter skulle hørstråene tørres igen, hvilket er sket i de 11 gruber med ildskørnede sten og trækul (se figur 4). Når hørren var tørret, skulle den gennem flere andre arbejdskrævende processer, før den kunne væves til tekstil. I hovedhuset til Gård G blev der fundet en væbevægt af flint (se figur 17) og i et stolpehul umiddelbart nord for hovedhuset i Gård D blev der fundet en væbevægt af dårligt brændt ler. Foruden brydegravene og de to væbevægte blev der ikke fundet spor efter tekstilfremstillingen i denne del af landsbyen. Ved de øvrige udgravningsetaper blev der dog også fundet mindre koncentrationer af brydegrave til hør. De små spredte koncentrationer af brydegrave kan være udtryk for, at enkelte eller få familier har tørret hørren sammen eller i hvert fald samme sted.

Figur 4: Syd for vådbundsområdet blev der fundet 11 brydegrave, som har været anvendt til tørring af hør til tekstilfremstilling.

Gård A og Gård C:

To gårde, benævnt Gård A og Gård C blev fundet i den sydvestlige del af området helt op mod den nuværende Tapdrupvej, som har ødelagt den vestligste del af hovedhuset i Gård A (se foto på forsiden og figur 5). Der blev ikke fundet økonomibygninger til Gård C, men Gård A har haft en bygning eller et halvtag langs den sydlige del af heget. Da heget til Gård C koblede sig på heget til Gård A, må de enten være opført samtidig, eller også blev Gård C opført, mens Gård A stadig var beboet. Begge gårde dateres til ældre germansk jernalder. Hovedhuset i Gård C var på ca. 160 m² og var totalt ombygget én gang, således at det oprindelige hus er blevet erstattet af et nyt hus, som blev opført cirka 30-50cm forskudt fra det første. I alt var gårdspladsen til Gård C på 578 m².

Figur 5: To af de udgravede gårde, som må have eksisteret samtidig, da hegnet til Gård C slutter sig til hegnet til Gård A. Husenes indgange er markeret med indhak. Huset i Gård C havde været i to faser. På tegningen er de stolpehuller, som hører til den mest velbevarede af de to faser markeret med pink og stolpehullerne fra den anden fase er markeret med lyserødt. Øst for Gård C var der stolpehuller til en lille økonomibygning, som ikke kan henføres til gårdene A og C. Den prikkede signatur er anvendt på moderne nedgravninger som eksempelvis drængrøfter.

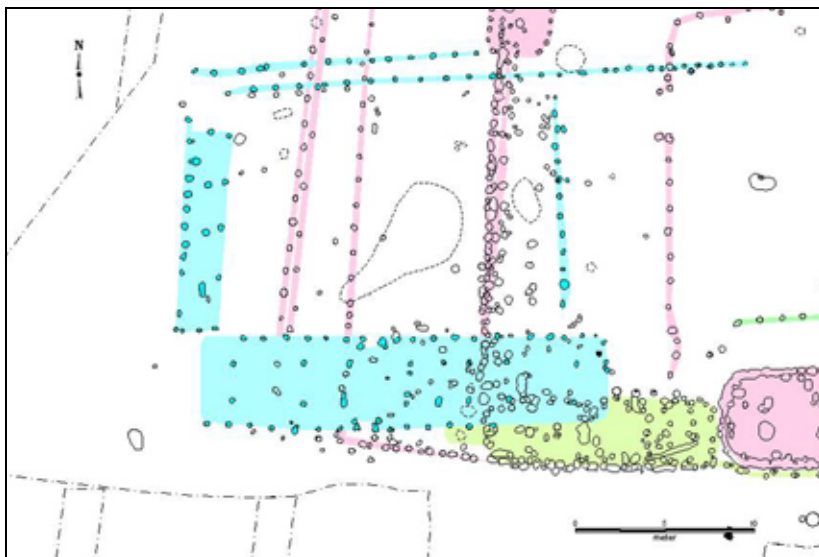
Figur 6: Lerkarskår fundet i et af stolpehullerne til hovedhuset i Gård C. Det store skår til højre har et mønster af vandrette streger.

Figur 7: Et stykke af den øverste sten til en drejekværn fundet ved hovedhuset i Gård C.

Gård B:

I den sydvestlige del af det store udgravningsfelt blev Gård B fundet. Gården bestod af et hovedhus på ca. 95 m² og en gårdsplads på 330 m². Langs det vestlige side af gårdspladsen har der været et sadeltagshegn. Gården er dateret til ældre germansk jernalder.

Figur 8: Gård B markeret med turkis. Hovedhus med indgange midt i huset (ved indhak) og gårdsplads nord for hovedhuset. Langs det vestlige hegn har der været et sadeltag. Mod nord var der to heg; måske viser det længste, at gårdspladsen er udvidet det østgående heng mod øst.

Gård D:

Hovedhuset i Gård D var ca. 150 m² stort og har muligvis været opført to gange eller i hvert fald er nogle af stolperne blevet udskiftet i løbet af husets brugsperiode. Der var mange hegnsførløb vest for hovedhuset, som kan være udtryk for udvidelse af gårdspladsen, som i så fald har været fra 580 til 1290 m² stor. Tre af hegnene mod vest gik ind over hovedhuset til Gård B, men det var ikke muligt stratigrafisk at afgøre, om hegnene eller huset var ældst, men de vestligste hegn til Gård D har i hvert fald ikke været samtidige med Gård B. Husene i Gård D dateres til yngre germansk jernalder. To af de mulige hegn til Gård D havde tydelig markering af en portåbning (se figur 9). Det eneste hegn, som er bevaret øst for gårdspladsen, har haft sadeltagshegn.

Figur 9: Gård D markeret med pink. De små pile viser indgangene i hegnene. De mange hegn mod vest kan skyldes en udbygning af gård D.

Figur 10: Lerkarskår fra et stolpehul fra hovedhuset i Gård D.

Figur 11: Lerkarskår fundet i et stolpehul i økonomibygningen Hus 12, Gård D

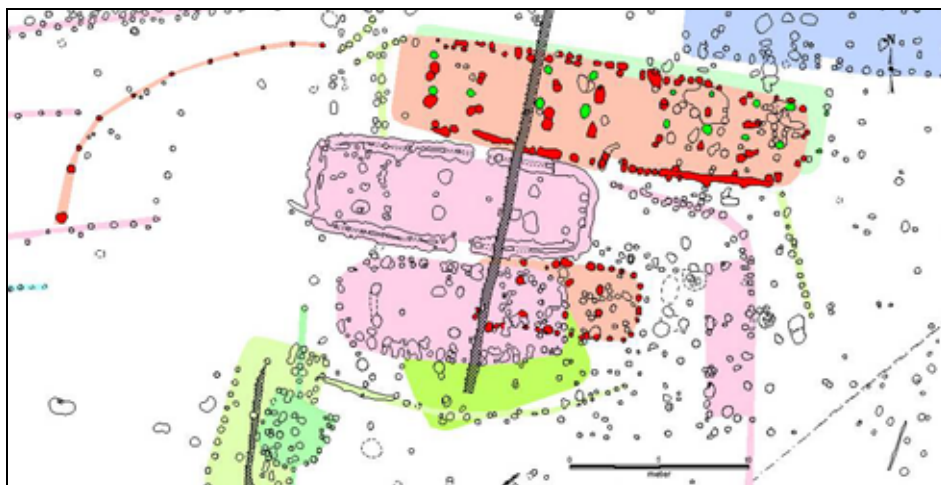
Indenfor området for gårdspladsen til Gård D var der spor efter flere økonomibygninger, hvor Hus 12 og Hus 19 tolkes som gårdens økonomibygning i to faser, således at de to huse ikke har eksisteret samtidig (se figur 9).

Figur 12: Økonomibygning Hus 12 i Gård D, som sporene efter huset fremstod i undergrunden, da vi havde fjernet den overliggende pløjemuld. Gulvlagene var der intet tilbage af ved husene, da det her som mange andre steder er pløjet væk. Husenes trækonstruktion er enten formuldet eller taget op og genbrugt, når huset var udtjent. Så det vi har tilbage af husene i landsbyen er dels et grundrids, og dels de ting som bevist eller ubevist er kommet med ned i stolpehullet, da stolpehullerne blev gravet eller eventuelt da stolperne blev hevet op igen.

Gård E:

Hovedhuset til Gård E var ca. 120 m² stort og i to faser, hvor det ene var forskudt cirka en meter fra det andet. Gården har haft en lille økonomibygning på 28 m² (se figur 13). Da kun en lille del af hegnsforløbet var bevaret, er det ikke muligt at sige noget om gårdspladsens størrelse. Gården er dateret til ældre germansk jernalder.

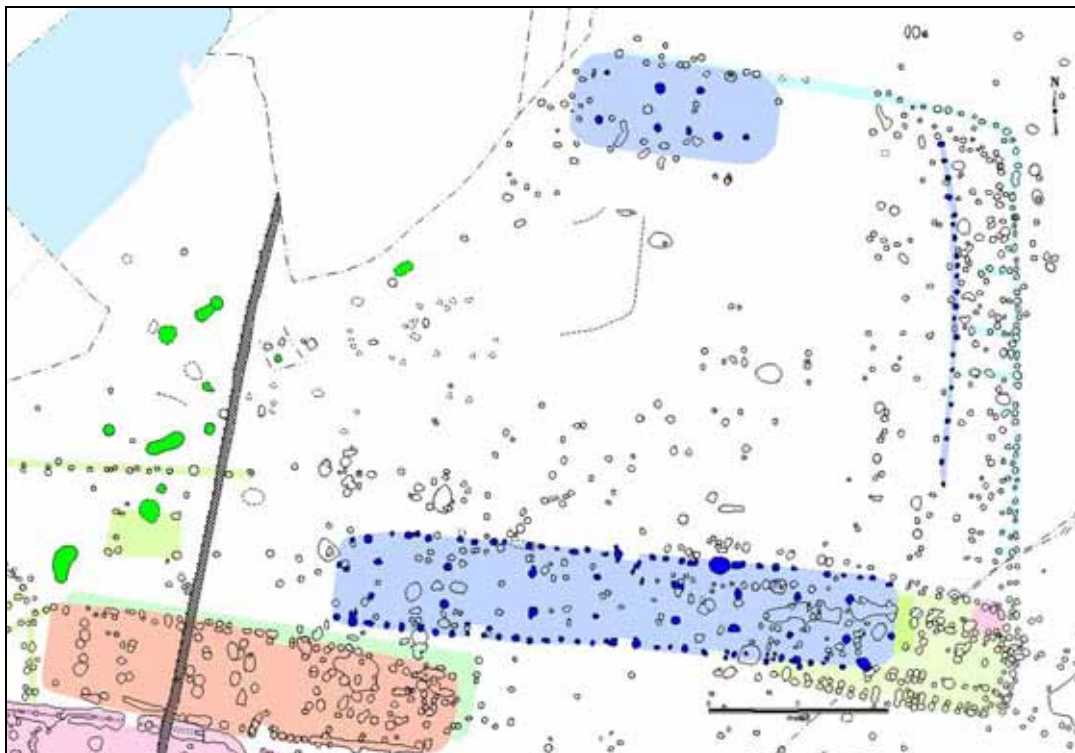
Figur 13: Den ene fase af hovedhuset, en økonomibygning samt hegnet til Gård E er markeret med rødt, mens stolpehullerne til husets anden fase er markeret med grønt.

Gård F:

Gården bestod af et 166 kvadratmeter stort hovedhus samt en hegnsbygning på ca. 60 m². Gårdspladsen har mindst været 883 m². Gården kan dateres til yngre germansk jernalder.

Figur 14: Lerkarskår fra et stolpehul i hovedhuset i Gård F. Lerkarret har haft omløbende streger under randen.

Figur 15: Gård F markeret med blå. Der var fire indgange i hovedhuset. Vest for Gård F og nord for Gård E lå der 11 brydegrave, som er markeret med grønt. Brydegravene har været anvendt til tørring af hør til tekstilfremstilling.

Gård G:

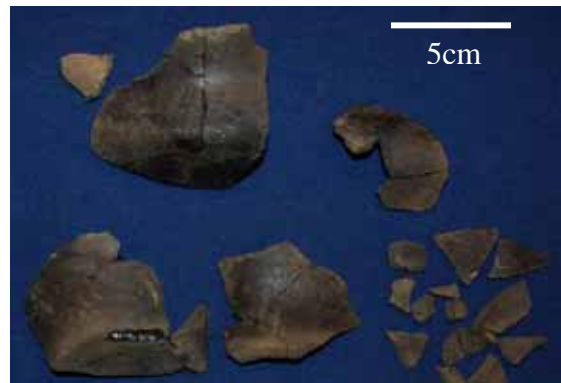
I det nordøstlige udgravningsfelt blev Gård G fundet. Gården bestod af et hovedhus, som ikke blev undersøgt i dets fulde længde, samt et muligt hegnshus. I et stolpehul til hovedhuset blev der fundet en væbevægt af flint (se figur 17), og i et stolpehul i hegnnet blev der fundet flere ornamenterede skår fra et lerkar, som dateres til ældre germansk jernalder (se figur 18). Da gården ikke blev afgrænset, kan gårdspladsens areal ikke måles.

Figur 16: Gård G markeret med turkis.

Figur 17: Væbevægt af flint fra et stolpehul i hovedhuset i Gård G

Figur 18: Lerkarskår fundet i et stolpehul i et formodet hegn nord for hovedhuset i Gård G.

Højlund Spangsdal i et lokalt perspektiv

Fundene ved Højlund Spangsdal har givet os et indblik i den vestligste del af en landsby fra ældre germansk jernalder og yngre germansk jernalder (ca. 400-700 e. Kr.) og gårdenes størrelse, indretning og indbyrdes forhold. Når materialet fra udgravningsetaperne 2-4 er færdigbehandlet, og de naturvidenskabelige prøver fra alle udgravningsetaperne er analyseret, kan der tilføjes mere detaljeret viden om hele landsbyens spredning i tid og rum.

Figur 19: Plan over de fire udgravningsetaper af lokaliteten Højlund Spangsdal, hvor etape 2-4, som er den østlige del, samt vejtraceet vil blive beskrevet i en selvstændig bygherrerapport. Mod syd er der ved en nylig forundersøgelse konstateret mindst tre gårde samt en gravplads med 18-20 grave, som ligger i tilknytning til en ældre gravhøj (figur 20, nr. 35).

Højlund Spangsdal er en vigtig brik i forståelsen af landskabets udnyttelse og samfundsstrukturen i jernalderen. Her er der således udover husdyrhold og agerbrug konstateret spor efter tekstilproduktion. Nær lokaliteten Højlund Spangsdal er der fundet to gravpladser, som formodentlig er lidt ældre end hovedparten af bebyggelsen (se figur 20, nr. 147 og nr. 35).

Figur 22: Gravplads fundet ved forundersøgelsen af arealet syd for Højlund Spangsdal, etape 1, hvor der i dag er opført den røde bygning som ses i baggrunden. I fladen ses to af de cirka 20 grave som blev registreret, men ikke undersøgt ved forundersøgelsen i 2009. Lerkar fra toppen af graven ved landmålerstokken kan dateres til yngre romersk jernalder. Gravpladsen ligger sydøst for den øverpløjede gravhøj (nr. 35 på figur 20), som er på den lille højning mellem gravene og den røde bygning.

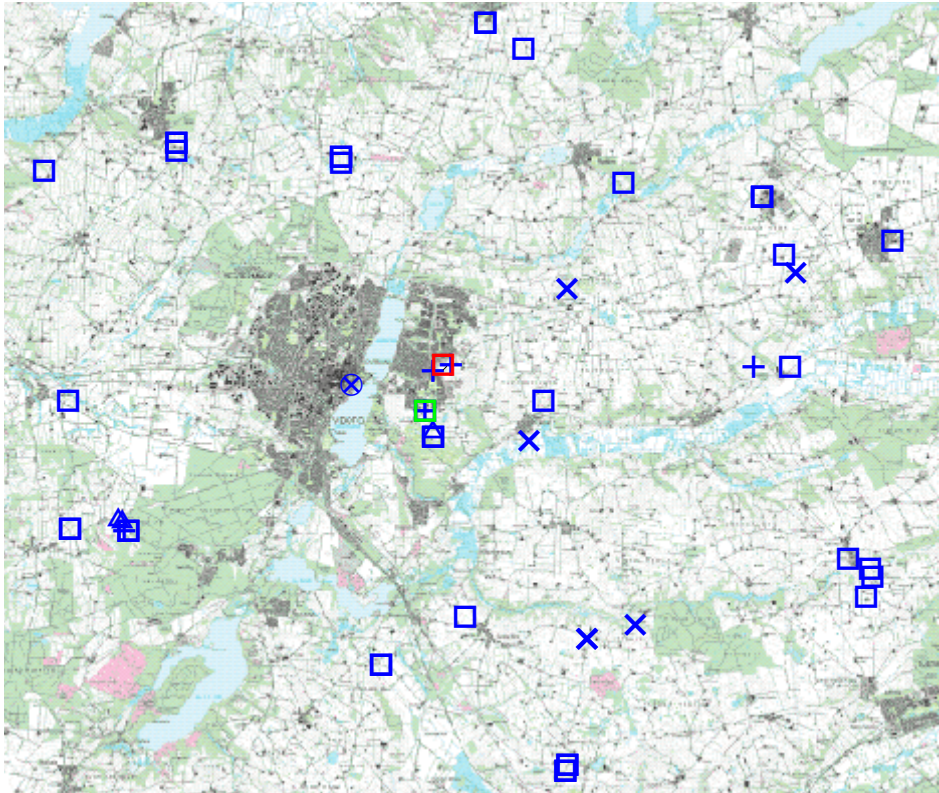

Figur 23: Lerkar fra grav fundet syd for gravhøjen (nr.35 på figur 20).

Figur 24: Lerkar fra gravpladsen syd for gravhøjen (nr. 35 på figur 20).

Ser vi på bebyggelsen fra yngre jernalder i et lidt større perspektiv, er den en vigtig brik i forståelsen af organiseringen i mindre landsbyer og bebyggelser, inden Viborg opstår som en egentlig by med samlende og styrende magt. Fra museets udgravninger, der har været specielt omfangsrige de senere år, kender vi nu en række yngre jernalderbebyggelser rundt omkring Viborg.

Figur 25: Fund fra yngre jernalder i og omkring Viborg. Den røde firkant er lokaliteten Højlund Spangsdal og den grønne firkant bebyggelsen Spangsbjerg. Firkanterne er bebyggelse i yngre jernalder, kors er grave, kryds er enkeltfund og trekantede er veje. For oplysninger om de øvrige lokaliteter se www.dkc-online.dk.

Museet undersøgte i 2001 lokaliteten Spangsbjerg (se figur 25, grøn firkant), hvor dele af en bebyggelse fra germansk jernalder og vikingetid blev udgravet. Det er sikkert, at Spangsbjerg bebyggelsen har eksisteret efter at Højlund Spangsdal bebyggelsen ophørte. Dog er det endnu uvist, om de to bebyggelser har ligget der samtidigt i en del af germansk jernalder, eller om der i løbet af germansk jernalder er sket en udflytning fra Højlund Spangsdal, inden bebyggelsen ved Spangsbjerg opstod. Kommende resultater af de naturvidenskabelige undersøgelser samt yderligere studie af Spangsbjerg-bebyggelsen samt den resterende del af Højlund Spangsdal vil måske kunne afgøre, om de to bebyggelser har eksisteret samtidig i germansk jernalder, eller om den ene har erstattet den anden.

Relevant litteratur

- Ethelberg, P. (et. al.) 2000: Det Sønderjyske landbrugs historie – jernalder, vikingetid & middelalder.
 Jensen, J. 2004: Danmarks Oldtid – Yngre jernalder og vikingetid.
 Sanne Boddum, Mikkel Kiildsen & Mikael H. Nielsen 2007: Bygherrerapport nr. 21. Løgstrup SØ - en boplads fra yngre jernalder - aktivitetsspor fra yngre bronzealder.
 Krag, Sabine 2003: Friggas hellige plante – hør i offerkar fra jernalderen. I: Nationalmuseet NYT, nr. 10, 2003.
 Hørvævmuseet på Krengerup: www.hvm-krengerup.dk

Diverse oplysninger:

Viborg Stiftsmuseums j. nr.:	VSM 09199
Lokalitet:	Højlund Spangsdal
Sogn, herred og amt:	Asmild sogn, Nørlyng herred, Viborg amt
Dansk Kulturhistorisk Centralregister:	130801-133
Kulturarvsstyrelsens j. nr.:	2008-7.24.02/VSM-0033
Bygherre:	Poulsen Projekt & Invest ApS
Areal:	Ca. 3,2ha.
Rendegravemaskine fra:	Birger Larsen
Deltager i udgravningen:	Daglig leder, Mag. art. Sidsel Wåhlin Sagsansvarlig, Ph. d. Martin Mikkelsen M.A. Thomas Nielsen BA. Karen Povlsen BA. Mette Klingenberg BA. Maria Thiemke Studentermedhjælp Mette Løvschal Studentermedhjælp Julie Sloth Arbejdsmand Karl Aage Arbejdsmand Roar Birkedahl Bang Studentermedhjælp Daniel

Dokumentationsmaterialet bestående af beretning, tegninger, fund, fotos m.v. opbevares på Viborg Stiftsmuseum, Hjultorvet 4, 8800 Viborg.

Undersøgelsen er betalt af bygherren.

Om bygherrerapporter

Når der er foretaget en arkæologisk udgravning, der er helt eller delvist finansieret af en privat eller offentlig bygherre, skal der udarbejdes en særskilt rapport til bygherren. Bygherrerapporten skal være almindeligt tilgængelig, præsentere udgravningens resultater og sætte dem i sammenhæng med det omgivende landskabs kulturhistorie.¹

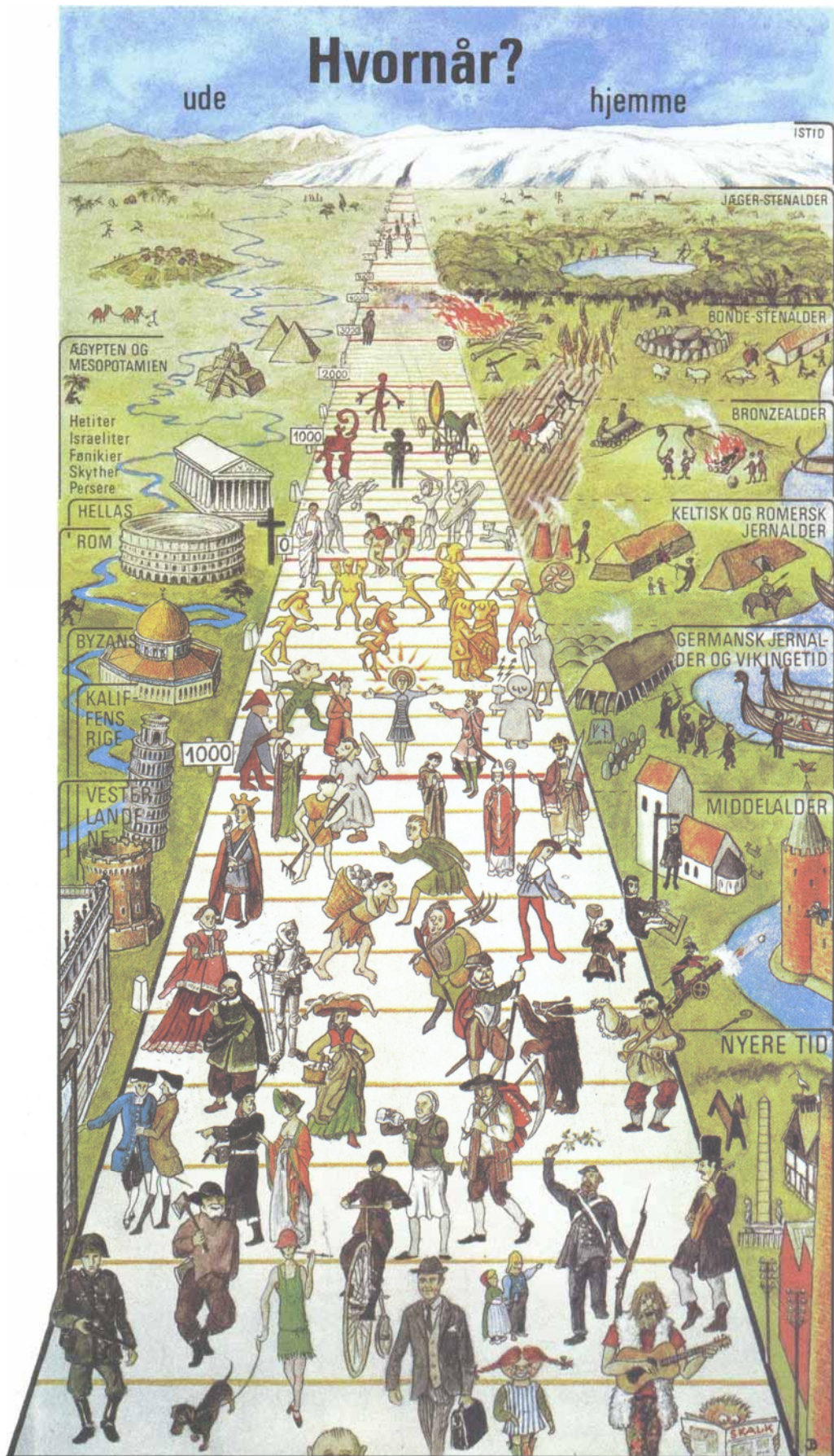
Viborg Stiftsmuseum har besluttet at udgive museets bygherrerapporter i en fortløbende serie. Ældre numre kan købes for 20 kr. (medmindre andet er anført) ved henvendelse til museet.

Liste over Viborg Stiftsmuseums bygherrerapporter

1. Båndruplund – en boplads fra bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen. 2004.
2. Nordentofte, Skals – en boplads fra sen yngre stenalder, bronzealder og tidlig jernalder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen. 2004.
3. Brokbakken – en samlingsplads fra bronzealder og en gravplads fra ældre jernalder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen. 2004.
4. Lynderup SV – et aktivitetsområde fra sen yngre stenalder og bronzealder. Martin Mikkelsen og Mikael H. Nielsen 2006.
5. Teglværksvej – en boplads fra ældre bronzealder. Martin Mikkelsen. 2005.
6. Klejtrup Syd – en boplads fra sen yngre stenalder / tidlig ældre bronzealder. Marianne Høyem Andreasen. 2005.
7. Krogen, Aidt. Under udarbejdelse.
8. Højvangen, Ørum. Kamilla Fiedler Terkildsen og Martin Mikkelsen. Under udarbejdelse.
9. Stenshede – en gravhøj og andre fund fra yngre stenalder. Sanne Boddum og Martin Mikkelsen. 2006
10. Ørum Sportsplads – et aktivitetsområde fra ældre jernalder. Mikael H. Nielsen. 2005
11. Sundstrup Øst – en boplads fra yngre stenalder. Mikkel Kiildsen 2006.
12. Ettrupvej, Fjelsø – to aktivitetsområder fra bronzealder eller jernalder. Kamilla Fiedler Terkildsen. 2006.
13. Løvel Syd - bebyggelsesspor fra yngre bronzealder og ældre germansk jernalder. Malene R. Beck & Dorthe Kaldal Mikkelsen 2006.
14. Skaldehøj og Arildsvej - to bopladser fra førromersk jernalder. Mikkel Kiildsen. Under udarbejdelse.
15. Liseborg- et forsvarsværk fra tidlig førromersk jernalder. Dorthe Kaldal Mikkelsen. Under udarbejdelse.
16. Lindum syd – langhus fra middelalderen. Jesper Hjerminde 2006.
17. Søhuset, Viborg - på kanten af middelalderbyen. Marianne Greve Iversen 2006.
18. Formyre SØ - hustomt og grave fra sen ældre bronzealder - fladmarksgravpladser fra tidlig jernalder. Martin Mikkelsen 2009.
19. Tindbækvej 25 - Gravhøj fra enkeltgravskultur. Martin Mikkelsen og Mikkel Kiildsen 2007.
20. Langmosegård - en boplads fra yngre bronzealder. Martin Mikkelsen 2007.
21. Løgstrup SØ - en boplads fra yngre jernalder - aktivitetsspor fra yngre bronzealder. Sanne Boddum, Mikkel Kiildsen & Mikael H. Nielsen 2007.
22. Viborg Vestermark - Bopladser fra bronzealderen. og Martin Mikkelsen. Under udarbejdelse.
23. Ridder Munks Vej - En gravplads m.m. fra stenalder, bronzealder og jernalder. Sanne Boddum og Martin Mikkelsen 2007
24. Rødding SV - bebyggelse fra yngre bronzealder og ældre førromersk jernalder. Mikkel Kiildsen. Under udarbejdelse.
25. Randrup Mølle – et langhus med forsænket østende fra yngre stenalder. Sidsel Wåhlin og Martin Mikkelsen 2008.
26. Spangsdal II og Gl. Asmild. Under udarbejdelse.
27. Bjerring Hede - en gravplads fra ældre jernalder - en boplads- og aktivitetsspor fra ældre jernalder. Asger V. Amundsen og Martin Mikkelsen 2008.
28. Liseborg Høje - boplads fra yngre bronzealder - begravelse i vognfading fra vikingetid. Elin Vanting & Dorthe Kaldal Mikkelsen 2009.
29. Stenshede Syd - Gravhøj fra enkeltgravskultur - bopladser fra yngre bronzealder og ældre jernalder. Claus Sørensen og Martin Mikkelsen 2009.
30. Hjortdalgård - en boplads fra ældre jernalder. Claus Frederik Sørensen og Dorthe Kaldal Mikkelsen.
31. Sønder Mose - en bebyggelse fra ældre bronzealder. Dorthe Kaldal Mikkelsen 2009. Under udarbejdelse.
32. Rådmandshus – bebyggelse fra yngre vikingetid og ældre middelalder på Viborg Vestermark. Mikkel Kiildsen 2009. Under udarbejdelse.
33. Højlund Spangsdal I – landsby fra yngre jernalder. Sanne Boddum 2009.
34. Rugballegård – brandgrave og boplads fra førromersk jernalder. Martin Mikkelsen 2009.

¹ Kulturarvsstyrelsen: Retningslinjer for udformning af rapport til bygherre/anlægsmyndighed

35. Kokær Høj – bebyggelse fra jernalder. Mikkel Kiildsen 2009. Under udarbejdelse.

Gengivet med tilladelse fra tidsskriftet SKALK